

H I T E L

1942. Á P R I L I S

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

VII. ÉVF. I SZÁM

TELEKI PÁL SZÉCHENYI NYOMDOKÁBAN

Az Erdélyi Férfiak Egyesületének és a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének Teleki Pál emlékünnepején, 1942. április 14-én felolvasott megemlékezés.

EGY ÉVE, hogy gróf Teleki Pál eltávozott közülünk. Úgy ment el, mintha Illés tüzes szekeren ragadták volna el s amikor nem volt többé, vakuló szemeink előtt feketébe öltözött minden.

Egy év, eseményekben, tanulságokban gazdag s ezért különösen hosszú esztendő távlatában áll előttünk alakja. S amikor szeretettel, hűséggel, megbecsüléssel Reá gondolunk, elfog bennünket a vágy, hogy megfejtsük egyéniségének titkát. Hogy ha már cselekvő lénye nem lehet többé a mienk, legalább azt őrizzük meg emlékéből tisztán, ami valóban, töretlenül Ő volt.

Minden egyéniségben van valami titokzatos. A költő azt mondja: »fenséges idegenség«. De azok, akik kiérdemelték és megkapták egy egész nemzet szeretetét és bizalmát, akik mögött hűségben engedelmes tömegek álltak, azok egyénisége olyan elemekből tevődött össze, amelyeket meg kellene próbálni kiolvasztani életük, tevékenységük, alkotásaik emlékéből.

Milyen gyengék az eszközeink erre! Az egyéniséget magát, élő, lüktető, sugárzó valóságában, sajnos, sohasem ragadhatjuk meg. Úgyvagyunk ezzel, mint az alvilágba ellátogató Odysseus, aki, mert holt szeretteinek lelkét sehogyan sem tudta megölelni, így panaszkodott:

*»...háromszor kitártam a karom utána,
háromszor suhant ki mint árny, mint az álom
és éles fájdalom vágott egyre jobban.«*

Minden értékelés szükségképpen összehasonlítás. De a hasonlóságok és különbözőségek mérlegelésének szegényes és béna módszerével vajjon hogyan közelíthetnők meg azt, ami szellemi erők pillanatról-pillanatra megújuló egybelobbanása volt? Hogyan ragadhatnók meg az eleven áradatát azoknak az érzéseknek, gondolatoknak, kétségeknek és elhatározásoknak, amelyek valakinek öntudatában egyszer fellobbantak és elhamvadtak?

Minden, ami az élő ember izzó agyának és meleg kezének munkája után megmarad, még a legsikerültebb alkotás, a legjobban ki-

fejezett, leginkább cselekvésre serkentő gondolat is, csak törékeny, merev, holt valami azzal a vibráló gazdagsággal szemben, amiből kiszakadt.

A halállal éppen az rejtőzik el fürkésző szemünk elől, ami valóban élő, mert mindig megújuló. S csak az eltűnt élet halott emlékei maradnak vissza: akármilyen szép, akármilyen színes, akármilyen használható, de élettelen kagylók a tenger partján.

Az elmondott szavak, a megvalósított tervek, a véghezvitt tettek köveiből csak olyan mozaikot rakhatunk össze, amelyből éppen az hiányzik, amit felszívni, magunkévá tenni, örök elixirként megőrizni szeretnénk.

De mégis! Az a valami, amit olyan szomjas szívvel keresünk, nem mulhat el, nem tűnhet el maradéktalanul. Az egyéniség ereje tovább sugárzik, mint ahogyan régen kihunyt csillagok fénye is tovább száll felénk.

Emberi szívek, de még élettelen apró tárgyak is őrzik azt a fényt és azt a meleget, amit az egyéniség egy-egy villanása juttatott nekik. S amikor a fény és a meleg forrása kiapad, a hűvösödő alkonyatban visszaadják azt, amit egyszer kaptak, hogy másnak, másoknak is jusson belőle.

Ígyél Teleki Pál szelíd szemének egy-egy pillantása, hangjának furcsa elborulása, kezének legyintése beleágyazva abba a különösen drága anyagba, amit szeretetnek nevezünk.

VALAMENNYI MEGEMLEKEZÉS, Róla szólva, Széchenyi István szellemét idézi. Talán nem is azért helyezzük e mellé az óriás mellé, mintha ugyanilyen magasságban keresnők az ő méreteit, hanem mert érezzük és tudjuk, hogy mindketten ugyanazzal az aggodalmas, szinte gyötrődő szeretettel vigyázták nemzetük sorsának alakulását, ugyanazzal a mélységes felelősségtudattal vállaltak vele közösséget.

Ez a két nagy magyar lélekben testvére egymásnak. Teleki Pál valóban mindenütt Széchenyi István lépteinek fénylő nyomdokában járt. Szellemükben, gondolkozásukban, de még érzékeny idegrendszerükben is mennyi hasonlóság, mennyi rokon vonás!

A sors két külön korszakba helyezte őket s gondoskodott róla, hogy mindegyiküknek meglegyen a maga keresztje, amit hordoznia kellett.

Széchenyi István a vajudó nacionalizmus korának gyermeke. Azé a korszaké, amikor a nemzeti élet keretei hirtelen kitágultak s új erők s velük új célok, új remények ömlöttek bele.

A napoleoni háborúk idejére esett ifjúkora, amikor először álltak egymással szemben népi hadseregek. Ha látszólag még dinasztiaiák jövője forgott kockán, valójában már nemzetek sorsa kovácsolódott a csatatereken.

A kor szellemében rejlett, hogy az, akiben tettvágy égett, aki fiatal volt és merész, katona legyen. A kockázaton, a veszedelmeken és megpróbáltatásokon átvezető katonaélet – amikor lehetett – a könnyű örömökben keresett kárpótlást. Innen e korszak hősiessége és hedonizmusa. Merész végletek tüzeiben égett a lélek.

Széchenyi is, a bátor, a vakmerő katona egyben dandy, világhi és világjáró. Amíg egyszer, nehéz belső vívódások után, egy kifürkészhetetlenül titokzatos pillanatban végleg megtalálta magában a magyart, s ez a magyar apostoli hangon szólalt meg benne. Ettől a pillanattól kezdve többé el nem oltható lobogással égett lelkében fajtájának szenvedélyes szeretete és az a ki nem apadó vágy, hogy mindig és mindenütt használjon nemzetének.

Teleki Pálnál ez az egymásratalálás önmaga és nemzete között nem volt ilyen misztikus. Amíg a gyermek gondolkodó ifjúvá serdült, szinte önmagától bekövetkezett. Ő nem került az eseményeknek, benyomásoknak olyan forgatagába, amely egy pillanatra is kétségessé tehetné volna azt: hol van a helye. A pályát választó fiatal Teleki Pál már világosan látta, mivel tartozik nemzetének és hazájának s hogy ennek a kettős egységnek kell mindvégig szolgálnia. Ha magyar voltának tudata nem is olyan lobogó, nem is olyan szenvedélyes, mint Széchenyiné, de éppen olyan tiszta, éppen olyan mély és éppen olyan áldozatkész.

Ifjúsága a nyugati kapitalista demokráciák tespedő korszakába esett, amikor a mi szűkebb világunkba ezeket a nyugati életformákat próbáltuk átplántálni, sokszor feledve azt, hogy ez az idegen ojtás nem egészen illik az ősi törzshöz.

De az az életfelfogás, az a társadalmi berendezkedés, amelynek politikai és gazdasági mintáit utánozni akartuk, akkor már maga is fáradt volt. Hajnalának ideáljai elfakultak. Kitűnt, hogy az a prosperitás, amit ígért, csak egyesek vagy egyes érdekcsoportok számára jelentett igazán bőséget és gazdagságot s hogy a szabadság és egyenlőség ígérete sem nyújtott ennél sokkal többet.

A kapitalizmus megépített rendszere lélektelenül forgott tovább, de gépezetén már ott éktelenkedtek a csalódás, a kiábrándulás, az önző szkepszis és a cinizmus rozsdafoltjai.

Az elégett remények hamúja alatt pedig zsarátnokok izzottak s azzal fenyegettek, hogy egyszer felgyújtják az egész világot.

A látszólagos nyugalom mögött fűledt, irtózatosszerű feszültség. A látszólagos jólét mögött nyomor s hatalmas erők készülődése egy végső leszámolásra.

Ilyen légkörben bontakozott Teleki Pál ifjú- és férfikora. Micsoda tiszta szív, az erkölcsi elvek milyen önzetlen szolgálata kellett ahhoz, hogy idealizmusát, hitét az emberekben, az emberi jószágban töretlenül mentette át a komoly munkavállalás idejére.

Annak a kornak, amelyben felnőtt, a hivatásos politikus volt a típusa; az, aki a fórumon szónokol.

Teleki Pál nem ezt a pályát választotta. A tudományok érdekelték. Geográfus lett. Mintha készült volna arra a szerepre, amit a jövő tartogatott neki. Mint később mondta: »sokféle tudomány könyveit megtanultam, amelyeket egy a természet- és szellemtudományok mesgyéjén járó geográfusnak ismernie kell«. Ő is bejárta a világot. De nem a reformer szemével nézte. Benne a geográfus és geopolitikus tanult tovább.

Ez volt az indulásuk.

SZÉCHENYI ISTVÁNNÁL az indulás mindjárt megérkezést is jelentett. Egyetlen hatalmas lendülettel ott termett, ahol a nemzet legjobbjai versengtek azon, hogyan lehetne ebből az országból egy művelt, tiszta életű, dolgos, boldog és megelégedett nép otthonát megteremteni. Kiapadhatatlan bőségben öntötte a javaslatokat, terveket, ösztönzéseket, a bátorítást s ha kellett, a kemény korholást. Maga is két kézzel fogta meg a munkát. Mintha folytonos lázban égett volna, hogy a magyarság hajóját, amely akkor hináros, tespedt, holt vízen vesztegelt, kiragadjja mozdulatlanságából. Hogy megoldja a kötelékeket, kibontsa a vitorlákat, szelet kerítsen beléjük hitből, meggyőződésből és áldozatkészségből. Hadd szálljon, szálljon a hajó boldog jövődő napsütéses partjai felé!

S a hajó csakugyan megindult. Nem egészen úgy, ahogyan szeretne volna, nem egészen úgy, ahogyan elképzelte.

Sötét felhők alatt, viharos szelek kergették, veszélyes, sziklás zátonyok felé.

Széchenyi látta ezt a végzetes nekiiramodást; de a hajó kormányja nem az ő kezében! Riadt tekintete előtt, az önvád gyötrelmei közben felrémlt annak a képe, amire ép idegzettel sohasem gondolt volna. Mert vajjon nem éppen ő hirdette-e annyi hittel és meggyőződéssel a magyarság biztos és boldog jövőjét? Mert vajjon nem tudta-e ő is, nem *kellett-e* tudnia, mint nekünk valamennyiünknek, hogy a nemzet élete örök, tragikus fordulatok, sötét bukkanók után is mindig megújuló diadalmas élet!

Teleki Pál tudta ezt. Amikor a világháború első szakasza vége felé közeledett, számolt azzal, hogy a magyarságra ismét a megpróbáltatás ideje következhetik. Számolt ezzel és erős lélekkel készült rá. A megpróbáltatásnak azt a mértékét ugyan nem képzelhette el, amelyet gyilkos szándékkal és kegyetlen kézzel ránk mértek, de amikor az elképzelhetetlen mégis valósággá lett, amikor az önkényes jogfosztásról szóló végzést éppen az ő kezébe tették le, emelt fejjel és friss erővel, egyetlen pillanatig sem csüggedve kezdett bele az újjáépítés munkájába.

Ott állt, mint a csonka trianoni Magyarország egyik első miniszterelnöke. Mint később mondta: »romok felett álltam, egy rendes kormányzat előkészítőjeként, romok eltakarítására vállalkoztam« – tegyük hozzá mindjárt – Széchenyi szellemében.

Mert mi az, amit Széchenyi szellemének nevezünk?

Az a rendületlen hit, hogy a nemzet el nem múló erkölcsi értékek örök hordozója, hogy elsősorban ezeket az erkölcsi értékeket kell ápolnunk s hogy ez az egyetlen útja a magyarság boldogulásának.

Ez az a legmagasabb norma, amely szerint Széchenyi István is és Teleki Pál is élt, működött, tevékenykedett.

FÉLREÉRTENŐK Széchenyi és Teleki erőfeszítéseit, ha nem gondolnánk mindig arra, hogy mindazzal, amit tettek, amit terveztek és elgondoltak, nem a magyarság fizikai hatalmának és materiális javainak gyarapítását akarták szolgálni, legalább is *nem* elsősorban azt, hanem hogy több igazság, több szeretet, több jószág és együttérzés jusson mindenkinek s hogy ebből minél szélesebb-

körü, minél önzetlenebb együttműködés szülessék meg. Mert ezekben a szellemi és erkölcsi értékekben van meg a magyarság igazi ereje.

Ezt hirdette és munkálta Széchenyi István és ezt tanította Teleki Pál. Ezt iparkodott szóval és tettel átvinni az életbe kétszeri miniszterelnöksége, közoktatási minisztersége alatt, mint egyetemi tanár, tudós, számos közéleti szervezet és egyesület vezetője.

Nem az a lényeges, mit alkotott, mit hozott tető alá, mit fejezett be, hanem az, hogy munkáját nagy és kicsiny dolgokban milyen elvek, milyen gondolatok, milyen szándékok és érzések irányították, – mert ebben nyilvánul meg a lélek.

Széchenyi István elveszthette hitét önmagában, de sohasem a nemzet erejében. S ez az, amit Teleki Pál nem vesztett el soha.

Rendületlenül bízott abban, hogy mint annyiszor történelmünk viharos fordulatai után, az 1919-ben kegyetlenül szétszakított nemzet is újból feltámad. Tudta ezt, és tudta azt is, milyen világtörténelmi erők fogják a magyarságot a jogosan elvárt jóvátételhez hozzásegíteni, nem ajándékként, hanem azért, mert a magyarságnak küldetése van Európa e részében s mert feladatának betöltése az európai közösség érdeke.

Teleki Pál világosan látta azt az utat, amely a magyarság közép-európai szerepének helyreállításához és az ehhez szükséges külső és belső attribútumok megszerzéséhez elvezet. Erről az útról egyetlen pillanatra le nem tért, ezen az úton soha meg nem ingott.

Amit Széchenyi Istvántól megtagadott, Teleki Pálnak megadta a sors.

Az 1849-iki összeomlás első és legnagyobb áldozata, legsúlyosabb vesztesége Széchenyi volt. Alkotó ereje ott maradt a törmelék alatt. A bukásból számára nem volt feltámadás.

Annak a jóvátételében, amit 1918-ban kellett elszenvednünk, Teleki Pálnak jutott az oroszlánrész. Amit összezuzni látott, az nagyrészt az ő munkájának eredményeként emelkedett fel újra. S Széchenyi szellemének hű követése éppen abban van, hogy Teleki Pál elsősorban a lelkekben, a lelkeken át épített. Hányszor elmondta, hogy nem is akar mást. Ezt érzi hivatásának, ezt kötelességének. A nemzet tanítómestere volt.

EZ A KÉT NAGY MAGYAR megmutatta, hogyan lehet egyformán, ugyanabban a szellemben dolgozni a nemzeti fellendülés és felemelkedés idején éppen úgy, mint amikor egy tragédia veti reánk sötét árnyékát. Arcukon az örök magyarság szelleme fénylik. Azé a magyarságé, amely nem bizza el magát, amikor hajóját az erő s a jogos remények duzzadó vitorlái viszik és amely nem esik kétségbe és nem gyűlölködik, amikor a sors lesújtott rá.

Az a méltányos és megértő nemzetiségi politika, amit Széchenyi az 1849-es katasztrófa *előtt* és Teleki Pál az 1938–39–40-es évek jóvátétele *után* hirdetett, örökre megcáfолhatatlan bizonyíték erre.

Nyolcvan év távolságán át, amely életük legtevékenyebb szakaszát elválasztotta, valóban társai voltak egymásnak. Vagy helyesebben: Teleki Pál folytatta azt, amit Széchenyi megkezdett. Az

egyik megálmodta a magyar jövőt és megmutatta, hogyan kell megvalósítását munkálni; s amikor a vihar mindent összezuzott, a másik takarította el a romokat, hogy újra szabaddá tegye azt az utat, amelyen a magyarságnak haladnia kell. Mindketten egy új világba akarták nemzetüket bevezetni, erre készítették elő a lelkeket.

Mindketten magányosak voltak, mindketten könnyen csüggedők. Magyar sors, magyar tulajdonság. Szolgálat, kötelességteljesítés és áldozat, ez volt életük hármass maximuma.

Teleki Pál éppen úgy felülemelkedett minden kicsinyes emberi hiúságon, mint nagy elődje. Éppen úgy megvetette a hatalmat és a népszerűséget, mint ő. Semmi sem volt szemében olyan visszataszító, mint a politikai ügyeskedés, a magakelletés, tömegek kegyének vagy a szerencsének olcsó hajhászása. Mint ahogyan Széchenyi is azt hirdette, hogy nincsen nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni, ha képességeink nincsenek meg hozzá.

Önmagával szemben a legszigorúbb mértékkel mért. Amikor úgy érezte, hogy már nem alkalmas a vezetésre, visszavonhatatlanul és örökre félreállt.

Mindig csak igaz ügyet szolgált s ahol tudta, hogy valóban használhat, tettel és tanáccsal mindig ott volt.

Vallásos lélek volt és mélyen szociális érzésű. Származása és családjának történelmi tradíciói elválaszthatatlanul Erdélyhez fűzték. De szívéhez azért is közelebb esett minden erdélyi, mert úgy érezte, hogy embernek emberrel való közössége ott elevenebben él a lelkekben. Ezért szerette úgy az ifjúságot is, mert a gyermek és az ifjú ember lelkében őszintébb és önzetlenebb a szeretet s a ragaszkodás, szentebbek az ideálok, amelyeket ő mindvégig tisztán őrzött meg szívében.

Talán csak arra az egyre volt büszke, hogy magyar. »Az a fontos, – mondotta – hogy mindegyikünk úgy éljen és azzal az érzéssel haljon meg, ha Isten innen egyszer elszólítja, hogy nemzedékek után is mi fogunk itt élni e földön: szabad magyarok.«

BÁRDOSSY LÁSZLÓ